

"היחסים בין ערבים ויהודים בארץ-ישראל 1860-1948"

בשלהי מלחמת-העולם הראשונה, זמן מה לאחר מתן "הצהרת בלפור", התפרסם בעיתון "אל-קיבלה" המופיע במכה, מאמר בזכות מתן בית לאומי ליהודים בארץ-ישראל. מאמר זה, שהופיע בעיתון המבטא את דעותיו של שריף חוסין, שליט חיג'אז ומנף נס "המרד הערבי" נגד האימפריה העות'מנית, עורר אז עניין רב בקרב ראשי התנועה הלאומית הערבית. שכן, הימים היו ימי גיבוש העמדות השונות בשאלת עתיד ארץ-ישראל ועתידן של הארצות הערביות, שהיוו חלק מהקיסרות העות'מנית המתפוררת. מאמר זה היה, ללא ספק, מעין "הכשר" לפגישה שעתידה היתה להתקיים בין ד"ר חיים ויצמן לבין האמיר פייצל, בנו של השריף חוסין ומי שעתיד היה למלוך על עיראק. במבט לאחור ניתן לקבוע כי המאמר בעיתון "אל-קיבלה" שיקף, בדרך כלל, את עמדתם של ההאשמים כלפי המפעל הציוני בארץ-ישראל.

מתוך אותה גישה של השריף חוסין, כפי שבאה לידי ביטוי במאמר הנזכר לעיל, ייקל לנו להבין את יחסו החיובי של האמיר (ואחר כך המלך) עבדאללה אל המפעל ההתיישבותי בארץ-ישראל ואת הקשרים ההדוקים במיוחד שקשר עם כמה ממנהיגי התנועה הציונית. עובדה בלתי-ידועה זו מתבררת לנו בספרו החדש של מיכאל אסף, "היחסים בין ערבים ויהודים בארץ-ישראל 1860-1948" שיצא לאור לא מכבר.

מתוך עיון בספר ניתן להסיק כי יחסה של התנועה הלאומית הערבית לתנועה הציונית לא תמיד היה שלילי, והאיבה בין שני העמים היתה פונקציה של התפתחות הישוב היהודי לעומת קפאונה של החברה הערבית השמרנית. אסף גם מביא פרטים מעניינים על פעילותו של המופתי הירושלמי, חאג' אמין אל-חסייני, ועל השימוש שעשה בדת האיסלאם לצרכים פוליטיים.

ספרו של מיכאל אסף משלים מפעל חיים שעיקרו — חקירת הקשרים המורכבים והמסובכים בין ערבים ויהודים בארץ הקודש. ראשיתו — בשנות השלושים, כאשר הופיעו שני ספריו הראשונים; האחד דן במגעים הראשונים של הערבים עם ארץ-ישראל מראשית תקופת האיסלאם ועד לימי הביניים המאוחרים; האחר דן בהתפתחות הבעיה הערבית בארץ-ישראל בעת החדשה ועד למחצית המאה ה-19. לאחר מלחמת ששת הימים, יצא ספרו השלישי של אסף, הדן בתולדות התנועה הלאומית הערבית מימי הסולטאן עבד אל-חמיד ועד לבריחתם של ערביי ארץ-ישראל לאחר מלחמת הקוממיות הישראלית. עתה ראה אור הספר האחרון בסדרה, אשר סוקר את התפתחות הקשרים המעשיים בין שני העמים מאז שבת-ציון בתקופתנו ועד להקמת המדינה.

ספרו של אסף אינו בבחינת ספר זכרונות ועל כן אין למצוא בו אנקדוטות או הרצאה שוטפת של חוויות ונסיון אישי. זהו ספר מחקר, אשר נועד לטכס מאורעות ולהאירם מתוך פרספקטיבה היסטורית בלתי-ידועה. הספר נועד לסייע בידי החוקר את תולדות ארץ-ישראל והסטודנט הלומד את תולדות הסכסוך הישראלי-ערבי, ושאינם מצויים ליד המקורות — להתרכז בבעיה מסוימת, על מנת למצותה עד תום. אסף עשה מלאכת ראשונים וקיבץ עובדות רבות הנחמכות כולן במקורות רבים, חלקם ידועים ורבים בלתי-ידועים.

המחבר סוקר את הקשיים שעמדו על דרך ההתיישבות היהודית, בסביבה מנוכרת ובעלת מנטאליות ותפיסות שמרניות. זרות זו בין שני העמים בלטה בעיקר על רקע מוצאם של אותם עולים לארץ-ישראל שבאו בכוח אידיאל ומיבשת אירופית, שבה נשבו כבר אז רעיונות ליברליים מובהקים. זרות זו נתקלה ביחס דו-ערכי מצד השלטון העות'מני ואף העמיקה ככל שנתגבשה יותר התנועה הלאומית הערבית.

פרקי הספר אוצרים חומר רב מאוד. אישית מצאתי עניין יותר בפרקים הסוקרים את יחסי ישראל והערבים במאה ה-19 ועד מלחמת-העולם הראשונה, מאשר בפרקים הדנים בתקופת המנדט הבריטי בארץ-ישראל. בניגוד למקורות של תקופת האימפריה העות'מנית — המקורות מתקופת המנדט הבריטי גלויים ובהישג יד. לא כן ביחס למאורעות המאה ה-19. כאן המקורות דלים יותר ולא כל חוקר יכול לעשות שימוש בחומר המצוי בארכיונים של ממשלת תורכיה או ספריות ערביות עתיקות.

ספרו של מיכאל אסף מילא חלל במחקר הישראלי על הקשרים עם התנועה הערבית הלאומית, ועל כך ראוי הוא לברכה.

אלי גבי